

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2021

NR 3

2021-09-02

En bondes bibliotek

Göteborgs Stadsbibliotek erhöll 1898 genom gåva av August Röhss 25 000 böcker som tillhört bonden Lars Månsson (1827–1904) i det blekingska Tranemåla. ”Han ville, att hans mödosamt hopsamlade skatter skulle bevaras odelade, att hans kära böcker ’skall komma till gagn och nytta i framtiden och ej förskingras’. Denna hans önskan gick också i uppfyllelse, och det har väl glatt honom, även om de ekonomiska transaktionerna i samband med avyttrandet voro av föga tilltalande karaktär.” Samlingen erbjöds först Göteborgs Stadsbibliotek för 16 000 kr och sedan till hovjuveleraren Jean Jahnsson som inköpte den för (skambudet!) 8 000 kr. Från Jahnsson inköptes den av August Röhss för 16 000 kr som därefter skänkte den till biblioteket. En samling dubletter försåldes 1904–1907 och därför är böcker ur Tranemålasamlingen inte ovanliga att hitta antikvariskt.

Lars Månsson i Tranemåla blev med åren en välbärgad bonde och riksdagsman (1874–1878). Han hade redan vid sju års ålder fått mani på att samla böcker. Fadern var bokälskare, liksom farfadern, och de hade samlat ihop ett litet bibliotek av bl. a. Visingsborgstryck och gammalt danskt tryck, vilket gick i arv till Lars. Hans egen samling utgjorde från början mest billiga visor och skillingtryck från marknadsstånden i Karlshamn – men under ett livslångt sam-

lande fick han ihop ett väldigt bibliotek med många rariteter. Även bibliotekarien vid Kungliga biblioteket Gustaf Klemming, satte stort värde på denne originelle och hängivne boksamlare. Månsson köpte rariteter från Klemming liksom från antikvariat och på bokauktioner, inte minst på Rörstrandsdisponenten G. H. Stråles auktion 1857. Klemming var mycket generös mot Månsson och bokpaket gick från nationalbiblioteket i Humlegården till Tranemåla i Blekinge, där snart en särskild byggnad måste byggas för att rymma de växande bokskatterna.

Den väldiga samlingen hamnade efter en del märkligheter i Göteborgs Stadsbibliotek och kom att utgöra en viktig beståndsdel av bibliotekets samling av äldre svenska tryck. ”Det kan tryggt sägas”, sa överbibliotekarie Hallberg, ”att utan Tranemåla och Snoilsky skulle Göteborgs stadsbibliotek aldrig kunnat bli det stora svenska bibliotek det nu är. Den anspråkslöse Blekingebondens namn är därför ett av de största i bibliotekets historia och skall så förbli.” Tranemålasamlingen är väl beskriven i J. V. Johanssons *Bokvandringar*, 1945, s. 207–253.

1901 tecknade Emmy Biberger ett exlibris för samlingen och detta utgör, tillsammans med sex övriga, de donationsexlibris som biblioteket har använts för olika bokdonationer.

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 070-74 26 518
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: soask54@gmail.com
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Skara. 070-550 00 98
jonnyhagberg52@gmail.com

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@icloud.com

Skattnästare: Sven-Olof Ask, Skara. 070-742 65 18
soask54@gmail.com

Anne Andersson, Vårgårda, 0322-62 47 13
anne.andersson@telia.com

Peter Johansson, Vänersborg. 070-544 75 39
peter.f.johansson@vgregion.se

Thomas Johansson, Tranemo. 070-531 18 03
tranan@antikvariattranan.se

Niklas Krantz, Floby. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Anna Lokrantz, Lidköping. 0735-69 50 81
anna@lokrantz-kulturmiljo.se

Christina Ström, Skarstad. 0739-60 92 05
vatteljuset@telia.com

Årsavgift 2021: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.

Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Peter Danielsson, Borgholm
Carl-Olof Fägerlind, Bromma
Rune Hyrefeldt, Hyringa
Ingvar Häggander, Rävlanda
Magnus Jotunheim, Göteborg
Håkan Kumler, Alingsås
Susanna Lagerberg, Göteborg
Marita Linnarsson, Gökhem
Göran Ljungqvist, Mölnlycke
Fredrik Lundqvist, Skarstad
Gustav Nordh, Hällekis
Georg Stenborg, Uppsala
Christina Söderström, Älvängen

60-årsjubileum 2022

Föreningen firar sitt 60-årsjubileum 2022. Detta skall firas ordentligt. En arbetsgrupp bestående av Gerd Ljungqvist Persson (sammanställande), Peter Johansson, Anna Lokrantz och Annicka Berggren har utsetts för att planera kring jubileet.

Jubileum 2022

Ett axplock från de 60 åren: Västgötalitteraturs bokmässa på Näs 1982.

2022 är ett Jubileumsår! Föreningen för Västgötalitteratur firar 60 år! Föreningens syfte över tid, då 29 mars 1962 som nu 60 år senare, är att vara ett forum för "personer och institutioner, intresserade av Västgötalitteratur, att odla detta gemensamma intresse", vårda och föra detta rika kulturarv vidare till kommande generationer.

Med stor ödmjukhet och stolthet – att 2022 gemensamt fira 60 år av näst intill oräkneligt stort antal ideella timmar med tema västgötalitteratur, i publiceringar, föredrag och utflykter, bokauktioner med mera. Ett 60-årigt rikt litteraturliv att fira! Föreningens styrelse arbetar med att planera ett program för hela Jubileumsåret. Har du minnen, berättelser och foto från föreningens första 60 år – dela gärna med dig av detta. Likaså om du har tankar, idéer och berättelser om framtiden, skriv och berätta eller kontakta någon av oss. Det är mycket uppskattat om du gör så.

Vi startar frändet med föreningens årsmöte i mars – och därefter sträcker sig Jubileumsprogrammet såväl utöver landskapet, med programpunkter på olika platser i vårt vackra landskap, som över året från mars till oktober. Från oss alla till er alla – Varmt välkommen att delta! Programmet för året presenteras i början av 2022.

Styrelsen

Glöm ej att betala din medlemsavgift för 2021

Årsavgift 2021: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

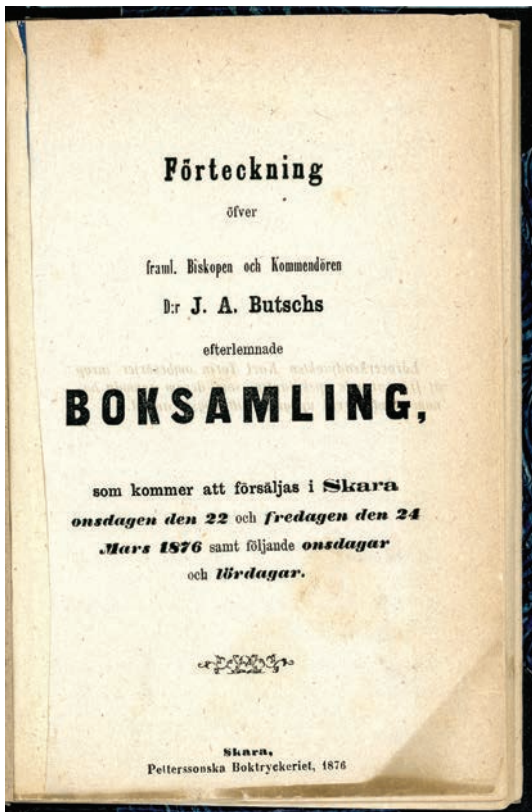
Västgötalitteratur på Facebook

Många har anslutit sig som "vän" till Västgötalitteraturs Facebooksida. Just nu har vi 657 som gillar sidan!

Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebooksida fram.

Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

Biskop J. A. Butschs boksamling

Strax efter sin 75-årsdag, den 2 mars 1875, avled skarabiskopen Johan Albert Butsch på Brunsbo biskopsgård. Han hade då varit biskop över Skara stift sedan 1837.

Butsch var född i Borås den 6 februari 1800. Hans far, farfar, och farfars far var färgare till yrket. Hans farfars far hade flyttat till Borås från Tyskland och med åren blev familjen tämligen förmögna. Modern hörde till en ansedd borgarfamilj i Borås.

1815 blev Johan Albert student i Uppsala, docent i kyrkohistoria 1824 och kalseniansk professor 1836. Utnämningen till biskop i Skara kom året efter och 1838 gifte han sig med sin företrädare Sven Lundblads dotter Vendela Margareta. De skall ha blivit vigda under de lönnar som biskop Jesper Swedberg en gång planterade på Brunsbo.

Butsch var en helt annan personlighet än Lundblad som hade tydliga swedenborgska sympatier och kraftfullt motarbetade den Landahlska väckelsen i stiftet. Lundblad och domkapitlet var en ständig plåga för prästen Märten Johan Landahl som bland annat blev tvångsmissiverad till Torsö. Butsch kom efter hand att inta en positiv hållning till den kyrkliga väckelsen och i sitt bibliotek hade han också Landahls predikningar från 1839. Han kände också starkt för fattiga och dåligt avlönade präster ur det lägre prästerskapet.

Ett av de sista officiella uppdragen som han utförde var att närvara vid kung Oskar II:s invigning av det nya stationshuset i Skara och Lidköping-Skara-Stenstorps järnväg 1874. Biskopsparet är begravda på Skånings Åsaka kyrkogård.

Med start den 22 mars 1876 påbörjades försäljningen av biskopens boksamling i Skara. Det var läroverksadjunkten Karl Torin som var auktionsnotarie. En upprättad katalog trycktes som omfattade 2805 utrop med 305 tillägg, mest av buntar. Bibliotekets tyngdpunkt är av förklarliga skäl teologi – inte minst tysk – bibelutgåvor, kommentarer och kyrkohistoriska verk.

Även en större samling av historisk litteratur fanns i samlingen. Bland dessa märks ett praktband av Eric Dahlbergs *Suecia Antiqua*

1716 och Olof Rudbecks *Atland eller Manheim* 1677 liksom Peringskiölds olika historiska verk. Här kan nämnas *En book af menniskiones slächt, och Jesu Christi börd, eller Bibliskt slächt-register: från Adam til Jesu Christi heliga moder jungfru Maria, och hennes troläfvade man Joseph, med the förnämsta hufvud-slächters grenar* från 1713.

Språkvetenskap och utgåvor på grekiska och latin fanns i riklig mängd. Dessa språk var vid denna tid fortfarande levande och latinet var en av grundstenarna i läroverkets undervisning. Butschs företrädare Jesper Swedberg finns representerad med ett flertal verk liksom sonen Emanuel. Swedbergs sällsynta psalmbok från 1694 finns med i ett halvfranskt band. Av svärfadern Sven Lundblads bok *Christna Religionens Hufvud Läror* fanns 10 exemplar till försäljning.

Biskopen ägde även ett exemplar av den så kallade "Röda boken" av år 1576 *Liturgia Svecanæ Ecclesiæ catholicæ & orthodoxæ conformia*, med ett handskrivet titelblad. "Röda boken" fick sitt namn då den var bundet i rött skinn.

Bland dyrgriparna fanns Lasse Lucidors *Helicons Blomster* från 1688 med det sällsynta B-arket. Det var 4 sidor som innehöll dikten *Gilliare kuvaal*, som belades med kvarstad och förstördes, och därför saknas i de flesta bevarade exemplar.

Någon större mängd av västgötsk topografisk litteratur fanns inte. Dock kan nämnas Claes Johan Ljungströms *Åhs och Wedens härader samt staden Borås* 1865, *Redvägs härad med staden Ulricehamn* 1861 och *Kinneferdings och Källands härader samt staden Lidköping* 1871. Av samme författare fanns även hans *Runa List* 1866 och Ljungströms översättning av Hengstenbergs *Commentar till psalmerna* 1858. Säkerligen var det gåvoexemplar från författare. Ljungström var en av stiftets främsta präster vid denna tid.

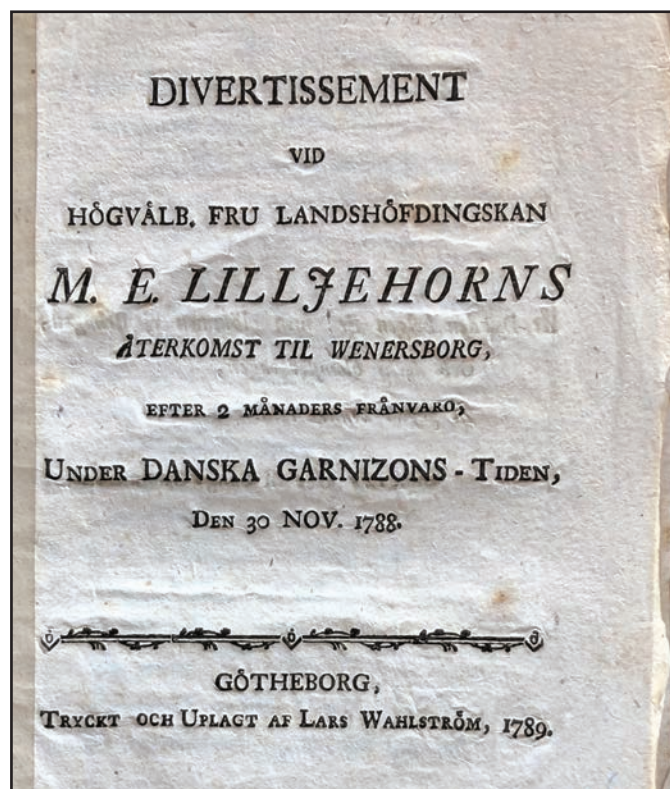
Av övrig topografi kan nämnas Brunius *Antiqvarisk resa genom Halland, Bohuslän, Dalsland, Wermland och Västergötland* år 1838, Hilder Werners *Antiqvariska Berättelser* 1870, P. A. Lindskogs *Fromma stiftelser* 1841, *Venersborgs Flora* av A. J. Sahlén 1854 liksom *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift* häfte 1-2, 1869, 1872. Västgötsk vitterhet var representerad av Wilhelm von Brauns samlade arbeten 1867-1870.

Av övrig svensk topografi fanns C. U. Ekströms *Beskrifning öfver Mörkö socken* 1828 och L. Rääfs *Beskrifning öfver Ydre härad i Östergötland* 1-4, 1850.

Flera skaraförfattare är representerade. Störsts antal volymer, 11 vol., fanns av läkaren och läraren vid Veterinärinrättningen Lars Tidén (1775-1847); *Handbok i boskapsskötseln* 1841, *Magasin för veterinärvetenskapen och landthushållningen* (1826-30), *Tidskrift för landtmän* (1832-35) och *Archiv för hästvänner och landthushållare* (1836-37). Men även Sven Hofs *Memoria Gymnasii Scarenensis*, 1747, fanns i biblioteket.

Den i Västergötland födde (Od) linköpingbiskopen Andreas Rhyzelius (1677-1761) böcker *Sviogothia munita* eller *Historisk förteckning på borgar, fästningar, slott, kungshus och kungsgårdar i Svea och Götha riken* 1744 samt *Episcoposcopia suiogothica*, eller *Sticht och Biskopschronica* 1752 hade även funnits i biskopens bokhyllor. Ett vackert pergamentband innehållande *Colloquia oder Tischreden* av Martin Luther från 1567 var en av totalt 114 folianter ur biblioteket. Samlingens äldsta böcker torde vara Thomas a Kempis *Vier uralten geistreiche Büchlein* med ett företal av Martin Luther 1520 (betecknas i katalogen som rar.) och *Concilia omnia a sanctissime patribus celebrata* 1538.

Landshövdingenskan Lilliehorns återkomst till Vänersborg – en historia kring ett göteborgstryck.

Det 15-sidiga trycket till landshövdingenskan Lilliehorns ära vilket, sitt enkla utförande till trots, vittnar om en dramatisk historia i det sena 1700-talets Västergötland. Foto: Marianne Brattberg

Ett enkelt 15-sidigt tryck i Vänersborgs Söners Gilles arkiv minner om ett stycke västsvensk militärhistoria och det senaste besöket av utländska ockupationsstyrkor i länsstaden Vänersborg. Häftet, vilket är tryckt hos Lars Wahlström i Göteborg år 1789, bär titeln "Divertissement vid Högvälb. Fru Landshövdingenskan M. E. Lilliehorns återkomst til Wenersborg, efter 2 månaders frånvaro, under danska Garnizons-Tiden, den 30 nov. 1788." Författare är dåvarande kyrkoherden i Dals Ed, senare i Frändefors, Petrus Petri Ekelund (1756–1819) vilken på sin tid gjorde sig känd för flera skaldestycken och prisades av Svenska Akademien för ett antal insända psalmer.

Historien kring denna lilla publikation för oss tillbaka till 1788 och Gustav III:s ryska krig. I slutet av juni 1788 drev Gustav III fram en svensk krigsförklaring mot Ryssland sedan han genomfört ett fingerat ryskt anfall mot Sverige. Orsaken till kriget var bland annat ett svenskt försök att återta områden vilka tidigare förlorats till Ryssland men även ett försök av den svenske kungen att stärka sin inrikespolitiska position. Då Danmark vid denna tid var allierad med Ryssland tvingades man motvilligt ställa sig på ryssarnas sida och genomföra anfall mot Sverige. En del av det danska anfallet riktades mot västra Sverige då dansk-norska trupper i slutet av september bröt in i norra Bohuslän med sikte på bland annat Göteborg. Den 29 september bröt de fientliga styrkorna igenom ett underlägset svenskt försvar vid Kvistrum, nära Munkedal, varefter delar av de dansk-norska styrkorna tågade vidare i riktning mot Vänersborg.

Vid midnatt, natten mot den 30 september, slogs larm vid garnisonen i Vänersborg. Den 300 man starka truppen som var förlagd till residensstaden fick först order att tåga mot Uddevalla men då man nåddes av nyheten att staden redan var intagen

av fienden fick truppen vända om. När vetskapen om att de fientliga styrkorna inte hade kunnat stoppas spred sig en panik i Vänersborg där minnet av de förödande danska härjningarna under 1600-talet ännu var en levande muntlig berättartradition. Vänersborgarna lämnades åt sitt öde då såväl garnisonen som landshövdingeparet Johan Fredrik och Maria Elisabeth Lilliehorn och flera högre tjänstemän flydde staden hals över huvud.

Den 3 oktober tågade de 2 500 man starka dansk-norska styrkorna, under ledning av generalmajor Johan Fredrik von Mansbach (1744–1803), in i Vänersborg. Under de följande veckorna höll den dansk-norska militären staden och flera trupper passerade på genommarscher mot bland annat Dalsland. Den panik som vänersborgarna känt inför fiendens ankomst visade sig i stort sett obefogad. Även om von Mansbachs styrkor plundrade några av de förråd som fanns i staden och tvingade bagarna i det stora Kronobageriet att baka bröd åt trupperna begicks inga våldshandlingar. Några hem tvångsgästades av dansk-norska soldater men mycket värre än så blev det inte. Efter en dryg månad avmarscherade von Mansbach med sina styrkor från Vänersborg den 5 november och livet kunde börja att återgå till det normala.

Danmark slöt vapenstillstånd med Sverige en vecka senare, den 12 november. I Danmark och Norge kom detta krig att benämnas "Tyttebärskriget" (Lingonkriget) vilket enligt inte bekräftade källor skulle bero på att de dansk-norska styrkorna tvingades dryga ut sin matranson genom att plocka lingon på återtåget från Västsverige. Sverige slöt fred med Ryssland i Värälä i augusti 1790.

Fiendens avmarsch från Vänersborg och vapenstillståndet innebar att landshövdingeparet kort tid därefter kunde återvända, liksom flera av de ämbetsmän som flytt staden. Landshövdingen Johan Fredrik Lilliehorn var född i Stockholm 1745 och hade, efter en militär karriär, tillträtt som landshövding i Älvsborgs län i april 1785. I samband med den danska ockupationen tilldelades han befattningen som generalintendent för den västra armén.

Under 1800-talets första år skulle landshövding Lilliehorn nyttja författaren till detta divertissement, kyrkoherde Ekelund, till viss spionverksamhet i Norge. Med ett då försvagat Danmark fanns planer från svensk sida på att erövra Norge. Lilliehorn gav då Eklund i uppdrag att i de norska gränsbygderna efterhöra norrmännens inställning till att lyda under den svenske istället för den danske kungen. Som bekant blev det inget av dessa planer förrän 1814 då unionen mellan Sverige och Norge slöts.

Landshövdingenskan Maria Elisabeth, till vilken nämnda tryck var ägnat, var född 23 juni 1748 på egendomen Torp i Brastad socken, Bohuslän, som dotter till kammarherren Claes Virgin och dennes hustru Augusta Wilhelmina Kunckel. Hon var nummer tre i en syskonskara på nio barn. År 1772 gifte hon sig med sin syssling Johan Fredrik Lilliehorn, som då var kapten vid Bohusläns dragonregemente.

Maria Elisabeth kom att få fyra barn, Aurora Wilhelmina 1773, Gustaf 1775, Fredrika Maria 1781 och Carl Ulrik 1784. Den sistnämnde, Carl Ulrik kom att göra militär karriär vid Västgöta regemente och hade viss konstnärlig talang. En enkel tuschteckning visande en vy över Vänersborg finns i Vänersborgs museums ägo som bevis för detta.

Maria Elisabeth insjuknade, 51 år gammal, i cancer och avled i Vänersborg den 27 februari år 1800 där hon begravdes i kyrkan. I juni samma år upphöjdes hennes make Johan Fredrik

En tuschteckning visande residensstaden Vänersborg från Dalbosidan. Teckningen är utförd i oktober 1807 av landshövdingeparet Lilliehorns yngste son Carl Ulrik Lilliehörn (1784-1822), vid tillfället kornett vid Västgöta kavalleriregemente. I teckningens högra sida framträder landshövdingeresidenset som den mest markerade byggnaden i staden.

Landshövdingeparet Lilliehorns gravhäll uppsatt på östra ytterväggen på Vänersborgs kyrka. Kalkstenshällen är i dag mycket nött och inskriptionen kan endast med svårighet läsas.

Foto: Marianne Brattberg

Lilliehörn till friherrligt stånd och 1809 flyttade han från Vänersborg för att tillträda landshövdingeposten i Västmanland. Han avled i Västerås två år senare men kom att gravsättas vid hustruns sida i Vänersborgs kyrka.

Trycket som återger replikerna i det korta divertissement som skrevs med anledning av Maria Elisabeths återkomst till Vänersborg den 30 november 1788 är naturligtvis i första hand en hyllning till henne men även till maken och den regerande kungen Gustav III. Som exempel på Ekelunds poetiska nivå och kraften i hyllningen till Maria Elisabeth Lilliehörn må avslutningsvis citeras några rader ur detta divertissement;

Än, mina barn, vår glädje tillväxt vinner
Den ännu flera ämnen har
En fru – som allmänt saknad var,
I dag vårt öga återfinner

Dess höga stånd – dess ädla börd -
Av detta allt till högmod ej förförd,
Förmår Hon ej, att våra samkväm pryda;
Hon livar våra glada lag,

Och ser med nåd och med behag,
Då vi med redlig nit vår ömma vördnad tyda.
En Skyddarinna för vår stad,
Välgörande, mild och glad.

Peter Johansson

Johannes Magnus kungakrönika och karta över de skandinaviska länderna

Johannes Magnus krönika om alla götarnas och svearnas kungar, *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, från 1500-talets mitt är det mest inflytelserika verket i svensk historiografi. Författaren var Sveriges siste katolske ärkebiskop, som i exil skrev in sitt fäderneslands förflutna i den kontinentala historien. Verkets innehåll kom att prägla bilden av Sveriges historia i nära två sekler och därefter tog det lika lång tid att städa bort alla felaktigheter som det fört in i historieböckerna. Eller är det så att vi fortfarande sitter kvar i Johannes Magnus historieskrivning? Ett bevis på detta är uppräkningsen av Sveriges officiella konungalängd. Vår nuvarande konung, Carl Gustav, räknas officiellt som konung nummer sexton med namnet Carl. Det innebär att det måste finnas femton Carlar före honom. Gustav Vasas son Carl räknade sig som den nionde. Varför gjorde han det? Jo, därför att han hade läst Johannes Magnus konungakrönika. Enligt denna levde den förste konungen Carl år 2257 efter världens skapelse, d v s år 1504 före Kristi födelse. Sedan följde ytterligare sju Carlar, ända fram till Gustav Vasas son.

Enligt uppgift från Olaus Magnus skrev Johannes sin historia under nio månader år 1540, då de båda bröderna var gäster hos patriarken av Venedig. Verket omfattar 24 böcker och har 238 träsnitt plus kartan över Skandinavien och Johannes Maria de Viottis boktryckarmärke. Kartan är en kopia, utförd utan större stilkänsla, efter Olaus Magnus *Carta Marina*. Som enda stad i hela Skandinavien anges Skara *Scaris*. Man kan ju bara spekulera

varför endast Skara är med? Hans födelsestad Lidköping liksom kyrkans centrum Uppsala borde vara med. Kanske var det Skaras roll som en av de äldsta städerna som gjorde att den kom med. Men som sagt – om detta kan man bara spekulera. Eller också har det att göra med att det var här han gick i skolan som djäkne?

Johannes Magnus krönika om svenska kungar börjar med en Sven, son till Noaks barnbarn Magog och går sedan fram till Gustav Vasa. Krönikan trycktes i Sankta Birgittas hus vid Piazza Farnese i Rom i januari 1554. Innehållet kom att under sekler prägla bilden av det exotiska Skandinavien. Johannes menar att Sverige var urhemmet för alla göter. En tanke som inte varit helt främmande för en och annan västgöte. Inte minst Per Tham till Dagsnäs.

Verket blev en stor succé och omtrycktes flera gånger. Boken hade stort inflytande på 1500-, 1600- och början av 1700-talets svenska historieuppfattning.

Den första svenska översättningen av Johannes Magnus stora verk utkom 1620 och utfördes av Erik Schroderus. Den andra svenska översättningen med titeln *Götarnas och svearnas historia* utgavs 2018 av Michaelisgillet i samarbete med Vitterhetsakademien. Den är utförd av professorn i retorik Kurt Johannesson. Utgåvan ansluter typografiskt till det latinska originalet och är försedd med en omfattande vetenskaplig kommentar av professorn i latin Hans Helander. Utgåvan omfattar 723 sidor i stort format och kommentarvolymen 376 sidor.

★

Johannes Magnus föddes 1488 som son till borgaren i Linköping Måns Petersson och Kristina. Han var bror till Olaus Magnus som kom att skriva det stora verket *Det nordiska folkets historia*.

Liksom många andra kända svenskar studerade Johannes vid Katedralskolan i Skara. Nat. Beckman anger i *Vår skolas historia I*, 1926 att Johannes Magnus skrev om tiden i Skara ”att han ägnat sig åt studier och goda seder i Västergötland och på sina utflykter besökt Gudhem”. Efter att ha utnämnts till kanik 1506 studerade han teologi hos den blivande påve Hadrianus VI i Leuven, där han blev magister.

Som ung var han Sten Sture den yngres ombud i Rom, och 1523 valdes han till ärkebiskop i Uppsala, dock utan att få den nye påven Clemens VII:s godkännande förrän 6 maj 1524, ett år efter utnämningen, och detta med förbehållet att påven ville undersöka föregångarens öde. Sanningen var även den, att Johannes Magnus inte följde en helt klar linje i kampen mot lutherdomen; dels var han god vän med Gustav Vasa, dels tilltalade utsikterna till en nationskyrka hans fosterlandskärlek. Hans Brask krävde att han skulle införa inkquisitionen 1524, men Johannes Magnus kom till landsmännens och kungens försvar. Gustav Vasa lär ha utnyttjat honom hänsynslöst, och använt hans osäkra roll i båda läger för att driva igenom sin vilja. Johannes Magnus var därför den förste som anförtröddes att översätta Nya Testamentet, detta för att inte väcka misstankar i Rom om reformationen, men arbetet kom inte till stånd då han begav sig till Lübeck på ett politiskt uppdrag. Det blev i stället Olaus Petri som genomförde detta. 1526 förhandlade han vad som brukar benämnas, egenmäktigt om äktenskap mellan Gustav Vasa och den polska prinsessan Hedvig, vilket antas ha varit en misslyckad strategi i ett försök att rädda kvar katolicismen som statsreligion i Sverige.

Efter detta slutliga nederlag levde han i exil. Den 27 juli 1533 blev han trots allt smord till ärkebiskop i Rom, men vid det laget hade redan Laurentius Petri Nericus blivit utnämnd till ärkebiskop i Gustav Vasas Sverige.

Återstoden av sitt liv ägnade Johannes Magnus åt historisk forskning, och levde utan egna medel med sin bror Olaus Magni i Venedig och Rom, beroende av andras välvilja. Han dog där våren 1544 och begravdes i Peterskyrkan i Rom.

Efter Johannes död lät brodern trycka hans två stora verk *Alla göta- och sveakonungars historia* (*Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*) 1554 och *Uppsala ärkestifts historia* (*Historia metropolitane ecclesie Upsalensis*) 1557.

Vid Johannes Magnus död utnämndes brodern till hans efterföljare som ärkebiskop, men förblev i exil i Rom på grund av den politiska och religiösa utvecklingen.

Johnny Hagberg

Limmareds Glasbruk.

Limmared på 1850-talet med hyttan till vänster

Limmareds Glasbruk fick sitt privilegiebrev 10 juli 1740. Det var karolinen Gustaf Rutensparre som fick tillstånd att starta ett glasbruk i södra Västergötland. Bruket var i samma släkts ägo till 1778 då det köptes av Claes-Erik Sparre på Torpa. Sparresläktens innehav av bruket varade till 1852 då dåvarande förvaltaren på bruket Frederik Brusewitz med tre andra intressenter köpte rörelsen. Brusewitz blev ganska snabbt genom utköp av övriga ensam ägare. Under släkten Brusewitz tid utvecklades glasbruket till att bli ett av de större och betydande i Sverige. På 1900-talet kom medicinglas att bli den dominerande produkten av brukets tillverkningar. En av de största kunderna Erik Kistner med bl.a. läkemedelsföretaget Astra kom runt 1950 att genom aktieköp helt ta över företaget. I samband med Kistners bortgång 1961 blev det aktuellt med en försäljning av glasbruket. Nya ägare blev AB Plåtmanufaktur även känt som PLM. Efter att några större investmentbolag ägt bruket är det idag det internationella förpackningsföretaget Ardagh som är ägare. Mer utförlig historia om bruket och dess tillverkningar finns i boken Bruket-Bygden-Samhället 1740-1990.

Thomas Johansson

Slutsåld Forellbiografi finns nu i nyutgåva

Den svenske prästen Birger Forell (1893-1958) levde ett liv för Tyskland; ett dramatiskt och självupppoffrande liv. Under dryga femton år verkade han i och från Caroli församling i Borås och Skara stift.

Det har om Birger Forell sagts att han, utan att göra väsen av saken, gick från en exceptionell gärning till en annan. Birger Forell bistod under sina år som svensk kyrkoherde i Berlin kristna motståndsyttningar mot nationalsocialismen. Han räddade förföljda präster och judar undan koncentrations- och dödsläger. Mellan 1944 och 1948 var Forell själsörjare för tyska krigsfångar runt om i Storbritannien. Till det framtidsarbete som han utövade bland männen bakom taggtråden hör att han byggde upp en teologisk och en pedagogisk universitetsutbildning i ett av lägren. Forell är därtill sannolikt den ende svensk som kan räknas som grundläggare av en tysk stad; flyktingstaden Espelkamp.

I den andra, utökade upplagan av sin biografi över Birger Forell följer docent Johan Sundeen dennes livsgärning på tysk, brittisk och svensk mark från 1919 till Forells dödsår 1958. Boken är försedd med ett engelskspråkigt appendix – ett tidigare opublikerat föredrag som Johan Sundeen hållit vid en internationell vetenskaplig konferens vid Lunds universitet.

Johan Sundeens Forellbiografi har i sin första svenska upplaga, utgiven av Högskolan i Borås 2018, länge varit slutsåld.

Den nya upplagan av *En utsträckt hand till masseländets land* är utgiven av det Kalmarbaserade förlaget Det svenska biet. Boken köps enklast direkt från författaren. Betala in 212 kronor (inkl moms och frakt) på Swishnummer 0733-566140 eller Bankgiro 784-6033. Ange namn och postadress.

Biografen har även utgivits på tyska (Skara Stiftshistoriska Sällskap, 2020) under titeln *Ein Leben für das Land des Massenelends*.

Kinds härad

Kinds härad utgjorde enligt ÄldreVästgötalagen tillsammans med Redvägs härad hälften av det förvaltningsområde som kallades "*Vartoptä bo*". Senare har häradet ingått i andra förvaltningsenheter, först sannolikt under Kindahus, men om detta är inget närmare bekant, sedan under fogdeborgen Opensten. *Openstens laen* omtalas 1423. På Sten Sture d.ä:s tid synes Kind ha ingått i *Örestens län* och tydligen tillhört detta län till 1512. Häradet som näst efter Vadsbo är det till omfånget största i Västergötland omfattar landskapets sydöstligaste del. Kind hade 39 kyrkor enligt ÄldreVästgötalagen och 38 socknar vid reformationstiden av vilka tre nu är försvunna: Ringestena, som uppgått i Sexdrega socken, samt Limmared och Tyggestorp som uppgått i Tranemo socken.

Av intresse är formuleringen *alt Westergötland oc Kind oc Mark oc Dal oc Wärmeland oc Moohäredh* i ett originalbrev av år 1396. (Rydberg, O.S., Sverges traktater med främmande magter 2, sid. 660) Av brevet framgår att Kind, Mark och Mo härader i visst avseende räknades som självständiga bygdeenheter. Namnet *Kind* är det urgamla ordet *kind* som i Sverige endast bevarats i en mängd ortnamn, och vars ursprungliga betydelse är ”ätt, släkt, folkstam”. I ortnamn bör det således uppfattas som hemvist för en viss släkt eller folkstam. Ordet *kind* har således från början troligen föregåtts av ett mans- eller folknamn som angett vems eller vilkas ätt och hemvist det varit fråga om. Exempel på detta återfinns vi i *Agnakind haerat* (1477) belagt i Vadstena klostets jordebok (RA:D 11 fol. 64) och i *Horsakind* som skall ha varit namn på norra delen av Kind. *Horsakind* är angivet av Styffe utan att källan har angetts. (Styffe, Skandinavien under unionstiden 3. uppl., sid. 128) *Kind* uppträder i de äldsta källorna utan elementet *haerad* och har troligen betecknat ett område, som varit ett bygdenamn, innan det blev inordnat i häradsindelningen. Systemet att indela götalandskapen i härader har troligen hämtats från Danmark. I Svealand benämnes motsvarande områden ”*hundare*”.

Kind och övriga härader i södra Västergötland och Småland har uppstått kring floddalar. Ätran med sina större biflöden flyter genom Kinds centrala delar från norr till söder. Häradsgränsen går

i huvudsak på vattendelarna mot Viskan och Nissan. Långt tillbaka i tiden när bebyggelsen var gles och ödemarkerna omfattande var floderna de bästa vägvisarna för vandrarerna. Genom att följa floderna och hålla reda på åt vilket håll vattnet rann behövde vandrarerna inte gå vilse utan kunde lätt återgå till utgångspunkten. Det medeltida vägnätet in i Västergötland kom i stort sett att följa flodernas huvudfåror. (NoB 1923. (Sahlgren, J.) Floddalarna som kulturvägar, sid. 81 ff.) Det var också här utefter Ätran med biflödena Kalvån, Assman och Jälmån som de tidiga invandrarna slog sig ner, det visar den rikliga förekomsten av fornlämningar.

Kinds nordligaste punkt är fastigheten Sträckås i Marbäcks socken. Den östligaste punkten är Elsabosjön i Ölsremma socken. Sydligaste punkten ligger i Kalvs socken och är Masshuset, som är den sydligaste delen av fastigheten Stöpelsbo. Den västligaste punkten ligger mellan sjöarna Högsjön och Hättesjön på gränsen mellan socknarna Gunnarsjö, Älvsered och Älekulla vid Prästhults ålkista. Kinds härad omfattar ca 2207 km² av vilka ca 157 km² är sjöar och vattendrag.

Härader och socknar som gränsar mot Kind

Kind gränsar emot sex härader och 25 socknar som här är redovisade medsols med början vid den punkt där Ås, Marks och Kinds härader möts:

Ås härad med socknarna Toarp, Äspered och Södra Ving.

Redvägs härad med Brunn, Ulricehamn, Hössna, Gullered och Strängsered.

Mo härad med Mulseryd, Norra Unnaryd, Öreryd och Norra Hestra.

Västbo härad med Båraryd, Våthult, Bosebo, Burseryd och Sandvik.

Faurås härad med Gunnarp och Fagered.

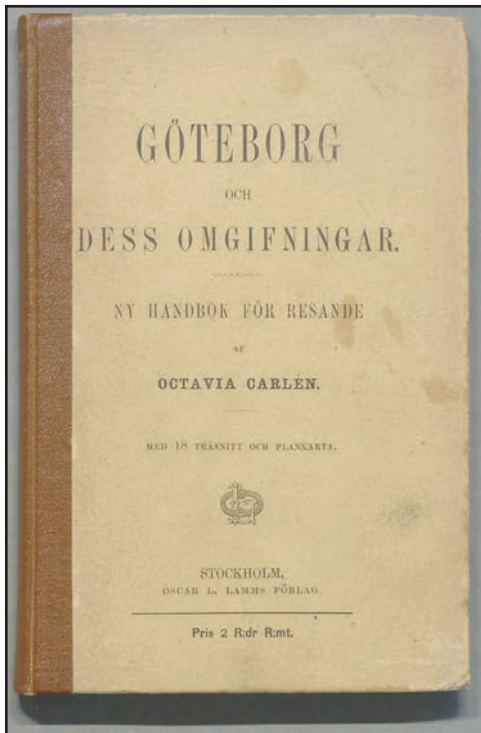
Marks härad med Gunnarsjö, Älekulla, Öxabäck, Örby, Skephult och Kinnarumma.

Under åren har följande fastigheter flyttats till eller från Kind: År 1885 överfördes till Tvärreds socken det s.k. Handbolaget som består av 11 fastigheter. Från Ölsremma socken överfördes år 1887 fyra fastigheter till N. Unnaryds socken. Från Mossebo socken överfördes en fastighet till N. Hestra socken år 1887. Från Mårdaklevs socken överfördes år 1890 fyra fastigheter till Gunnarps socken. Från Holsljunga socken överfördes den s.k. Skränklingen bestående av 15 fastigheter till Öxabäcks socken.

Källa: Rune Holmberg, Gamla gränsmärken runt Kinds härad.
Kinds Forskarklubb 2003

Octavia Carlén

Kanske var det i Forshem som hennes historiska intresse väcktes? Som liten flicka bodde hon under en tid hos faderns gamle vän prosten J. Stalin på Kinnekulle. I hans bibliotek upptäckte hon först de gamla traditionella sagorna men övergick snart till de riktiga historieber beskrivningarna.

Octavia Carlén föddes den 22 november 1828 i Skara. Hennes far var kronofogde, assessor Carl Gabriel Carlén. Hon hade fyra syskon. De två äldre bröderna Johan Gabriel och Richard valde liksom pappan en juridisk karriär. Den förstnämnda gifte sig med författarinnan Emilie Flygare-Carlén.

Vid faderns död flyttade modern Maria Mathesius med barnen till Stockholm där Octavia tillsammans med sin syster Christina drev ett lånebibliotek. Hennes författarskap började tidigt. Inspirerad av historieläsningen i prostens J. Stalins bibliotek började hon skriva egna historiska noveller. De slog väl aldrig riktigt igenom men kom säkert att påverka hennes framtida alster. Särskilt de resehandböcker hon skrev. De detaljrika beskrivningarna av gamla slott och historiska platser blev oerhört populära. Hon skrev många bidrag till publikationer som Freja, Linnea, Norden, Svea, Vinterblommor och Violblomman. Oftast skrev hon under signaturerna: O—a C—n, O—a, O. C—n, Octavia C. eller Octavia C—n.

Octavia hade en bredd i sitt författarskap. Hon skrev mycket populärhistoriskt men även en del skönlitterära verk. I det historiska arbetet kan nämnas att hon gjorde en sammanställning av Kungliga Livrustkammarens samlingar som gavs ut 1859. En beskrivning av Drottningholms slott kom ut 1861. Redan året efter kom en skrift om Gotland och dess fornminnen. Flera sevärdheter runt Stockholm fick tryckta beskrivningar och 1866 kom en liten reseskildring över den nya järnvägssträckan Stockholm-Uppsala. I järnvägsvägen spår fick även Göteborg en liten resehandbok. En stad som hon snabbt tog till sitt hjärta.

"Den resande, som från söder inträder i Göteborg, skall ovillkorligt känna sig slagen af förvåning och öfverraskning af dessa väldiga byggnader, dessa snörräta, breda gator med deras eleganta butiker, dessa venetianska broar i bakgrunden, påminnande vid första påseendet om kontinentens 'fashionabla' städer."

Hon skriver vidare:

"Göteborgs spårvagnar dragas blott af en häst, men äro icke desto mindre af rätt betydlig storlek, rymmande invändigt 18 personer och på bakre plattformen 6 stående. Till passagerarnes betryggande sköter icke körsvennen, såsom mångenstädes, äfven konduktörsåliggandet, utan har man här särskild konduktör."

På den skönlitterära sidan kom den första novellsamlingen "Ny och nedan, poemer och noveller" ut 1859.

Även i prosan smög sig historiska ämnen in men det rörde sig mer om historiskt romantiska skildringar men också spänningsromaner. I skriftserien "Öresskrifter för folket" återfinns ett bidrag av Octavia; "Svenska konungadötrars förmålning". Där hon lyfter fram den kvinnliga sidan av kungahuset.

Men det var inte helt okontroversiellt för en kvinna att skriva facklitteratur. Hennes kvinnliga författarkollegier skrev vid denna tid mest dikt och prosa. I boken "Anteckningar om svenska qvinnor" från 1864 skrivs det följande om henne: "Besynnerligt är, att Octavia med sitt poetiska sinne kunnat vika in på en väg – vi mena den historiskt antiqvariska – der stegen måste vara så mödosamma och der det tjocka dammlagret....så tyckes det åtminstone – skulle kunna tynga på själen; men hon syns ej lida deraf."

Octavia gick ofta sin egen väg men det hände att hon samarbetade med andra författare såsom Marie Sophie Schwartz och Carl Anton Wetterbergh (sign. Onkel Adam).

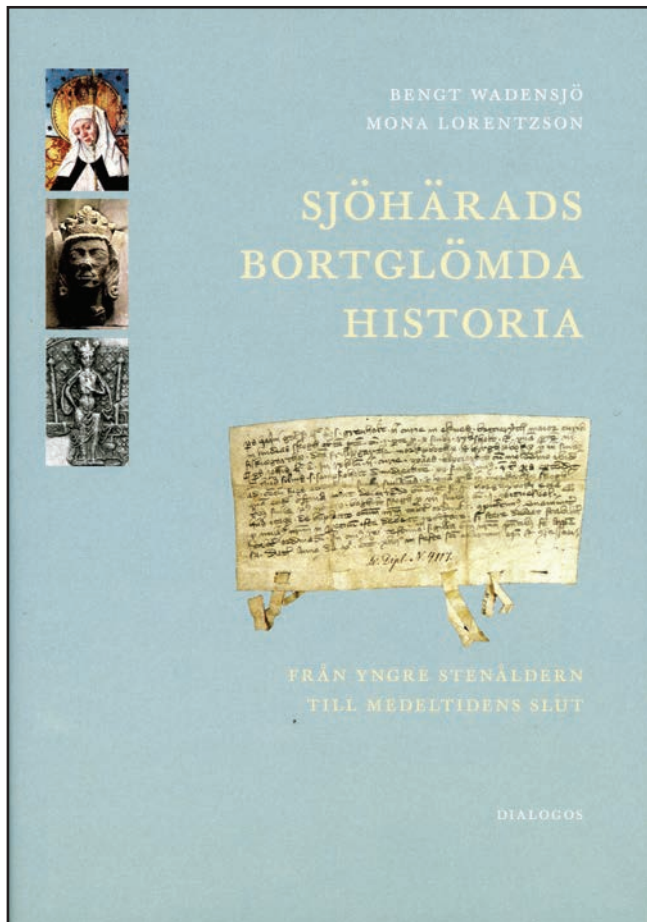
Octavia Carlén gifte sig aldrig. Hon bodde kvar i Stockholm fram till sin död 1881. Hon blev 52 år.

Christina Ström

Faktaruta:

Några av Octavias verk i urval hämtat från Wikipedia.

- *Anteckningar öfver Kongl. lifrustkammarens och Kongl. klädkammarens samlingar*. Stockholm: J. L. Brundins förl. 1859.
- *Drottningholm : dess historia, samlingar och närmaste omgifningar : anteckningar*. Stockholm: Brudin. 1861.
- *Gotland och dess fornminnen : anteckningar rörande öns historia, folksägnen, språk, seder och bruk samt minnesmärken*. Stockholm. 1862
- *Gripsholm : dess historia, samlingar och närmaste omgifningar*. Stockholm: Brudin. 1862
- *Stockholms kyrkor och deras historiska minnen : anteckningar*. Stockholm. 1864.
- *Nyaste beskrifn. öfver Stockholm och dess omgifningar*. Stockholm: H. Pettersson. 1866.
- *Stockholms slott och dess historiska minnen : anteckningar*. Stockholm: Bonniers. 1866
- *Nyaste beskrifning öfver Kongliga Djurgården vid Stockholm*. Stockholm: Förf. 1867.
- *Göteborg : beskrifning öfver staden och dess närmaste omgifningar : ny handbok för resande*. Stockholm: Rediviva. 1970
- *Skokloster*. Engelh.: J. P. Killberg & Son. 1877.
- *Upsala*. Engelh.: J. P. Killberg & Son. 1877.
- *Riddarholms-kykans historia och märkvärdigheter antecknade*. Stockholm: Bonnier. 1878.

Sjöhärad kallar vi det gränsland som består av östra Kinds härad i Västergötland samt Mo och västra Västbo i Småland. Regionen hålls samman i en kulturgemenskap över landskaps-, läns- och stiftsgränser och har sagts bilda en egen arkeologisk region. Vi följer regionens utveckling från yngre stenåldern till medeltidens slut i fråga om bygdeadministration, religion, kultur, försvar och näringsliv. Vi bygger på fornminnesregistrets inregistrerade fornminnen, några medeltida brev, byggnadsruiner och har gjort talrika exkursioner i terrängen.

Vi har spårat ett embryo till sockenbildning i yngre stenåldern baserat på hällkistor, en häradsindelning som tycks vara från brons- eller äldre järnåldern och omstrukturerades redan i förkristen tid, en förening på häradshövdingen av judiciella, administrativa, politiska, försvarsmässiga och kultiska funktioner, en religiös utveckling som i tur och ordning bestod av sol- och månkult, fruktbarhetskult och kristendom, medan ortnamnen antyder att asaläran inte tycks ha varit särskilt betydelsefull, en försvarslinje längs gränsen till Halland bestående av permanent eller periodvis befästa anläggningar med ungefär två mils intervall samt en gränsadel på medeltiden som omfattade fler frälseätter än i Mälardalen.

Centra i regionen var på järnåldern Sjötofta och Villstad, i tidig medeltid Arnäs i Villstad, senare Opensten i Södra Åsarp och ännu senare Torpa i Länghem. Regionens politiska och ekonomiska höjdpunkt var 1300-talet då både rikets marsk och rikets drots bodde i Sjöhärad.

Bengt Wadensjö är biskop em., docent i kyrkohistoria och fil mag i historia, Mona Lorentzson är arkeolog och har varit kyrkoantikvarie. Boken är en uppföljning av **I nöd och lust. Guld, kult, svält, krig** 2016.

Hunden Dear (1898–1912) är inte glömd. Trots att han blev endast 14 år. Dear begravdes i rosenträdgården under en egen gravsten med inskriptionen "Dear 1898–1912". Han är fotograferad på lit de parade, omsorgsfullt nedbäddad i en korg som är praktfullt dekorerad med blomster och fotograferad av Hovfotografen P. P. Lundh. Fotot finns i den Gyllenstiernska fotosamlingen på Krapperups slott. Hunden hade tillhört friherrinnan Ellen Gyllenstierna och stod henne förstås mycket nära. I brev till Elsa Sjöcrona (född von Platen) förekommer uppgifter att hunden närmast är att betrakta som ett barn till Ellen Gyllenstierna. Dear äter gott men farligt, får besöka doktorn, sover i sängen om nätterna och gör små utflykter på egen hand till mindre fina jockeyar... Enligt författaren Fil.dr. Ritwa Herjulfsson har den aristokratiska överklassen en lång tradition av att skapa, samla och vårda sin historia. I detta ingår släktporträtt. Många familjer har liksom Gyllenstierna på Krapperup byggt upp ett familjearkiv. Ibland är dessa arkiv skingrade men så inte på Krapperup. Slottet har varit ett fideikommiss från 1755 till 1967 då Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen bildades.

När familjemedlemmar ur ätten Gyllenstierna poserar för fotografen vid sammankomster och högtidligheter utgör hunden ett naturligt inslag. Ellen Gyllenstierna är ofta förekommande på dessa bilder. Favorithunden Dear förekommer på hälften av alla hundbilder, såväl inramade som i album.

Hundar förekommer på över 100 fotografier i Krapperups familjearkiv. Av dessa har Ritwa Herjulfsson valt ut ett antal fotografier tagna kring decennierna före och efter år 1900. Dessa analyseras och kommenteras. Syftet med studien har varit att undersöka och belysa relationen mellan aristokrati och hundar under slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet. Boken *Oh Dear* omfattar 115 s. varav 79 s. är fotografier. Utgivare är Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen.

Johnny Hagberg

En boksamlares vedermödor eller några ord om tryffering

Alla privata boksamlingar, stora eller små, blir mer eller mindre tryfferade med tiden. Ägarna läser tidningar med saxen inom räckhåll, och snart hittar de något som ansluter till någon av deras böcker. Med tiden kan det bli ”knökatjockt” i vissa böcker, inte bara med tidningsklipp, utan även av vykort, broschyrer och annat. Särskilt gäller väl detta böcker om landskap, städer och liknande, eftersom tidningarna numera försöker överträffa varandra när det gäller att skildra dessa företeelser. Både i Sverige och utomlands,

Jag är inte bättre själv. Men jag är självfallet nog med att tillverka små kuvert av vita A4-papper som jag lägger klippen i. Gulnande tidningspapper är sannerligen inte nyttigt för böckerna. Men, som sagt, dylika vådor är lätta att undvika blott man isolerar materialet på beskrivet sätt.

Men ibland kan man träffa på böcker på antikvariaten, som misshandlats av gamla tidningsklipp. Då uppstår ofta en konflikt-situation. Ska jag köpa boken eller inte? Tja, valet kan vara svårt.

Vissa antikvariatsbokhandlare plockar sorgfälligt bort det medföljande materialet när boken eller böckerna hamnat hos dem. Man kan ha olika uppfattningar om denna sak. Själv tycker jag det är fel. Klippen och det övriga, vad det nu kan vara, vittnar om den tidigare ägarens intresse och ambitioner. Tryfferingen tillhör bokens själ, för att uttrycka det högtidligt.

Men ibland kan det uppstå problem, som man inte förväntat sig i samband med antikvariatsbesök. Låt vara av mycket ovanligt slag. Vid tillfälle köpte jag några böcker i ett antikvariat. När jag kom hem undersökte jag nyförvärven på sedvanligt sätt, innan det var dags att låta dem inta sin plats i hyllan. Till min förvåning föll så fyra hundralappar ur en av böckerna. Gångbara, fräscha och ovikta. Inga museala samlarföremål, med andra ord.

Nåja, säger du som läser detta. Det var väl egentligen inga problem med detta. Du hade ju så att säga köpt boken ”i befintligt skick”, med dess brister och förtjänster. Visst, så var det ju. Men, som alla vet, kan samvetet vara en besvärlig mackapär att hanteras. Efter en liten tid återvände jag till antikvariatet med boken och de fyra hundralapparna. Innehavaren funderade en stund. Han kunde inte erinra sig vem han köpt boken av. Hur som helst, sade han, är det ingenting att göra affär av nu. Jag tror att den där boken stått i hyllan i flera år. Stor skillnad hade det varit om det varit frågan om ett papper av betydande värde, exempelvis ett testamente, bouppteckning eller något liknande. Då hade vi nog fått reagera men inte nu.

Ja, naturligtvis! Det hela slutade med att jag lämnade antikvariatet utan de där sedlarna. De återgick till innehavaren. Ty vilken boksamlare lämnar ett antikvariat utan att förse sig med nya objekt?

Men tryfferingar består inte bara av tidningsklipp och, i förekommande fall, av gångbara sedlar. Gamla vykort är ofta förekommande: ”Vi mår bra, hur mår ni? Då kommer vi på lördag som vi kommit överens om!” Vi får väl hoppas att mötet blev av, så att adressaten slapp vänta förgäves.

Vid ett tillfälle hade jag råkat köpa en bok som den tidigare ägaren av någon anledning ”impregnerat” med något slag av parfym, som blev så stark att jag tvingades skänka boken till en loppis. Bakgrunden till denna ”tryffering” kan man bara spekulera i.

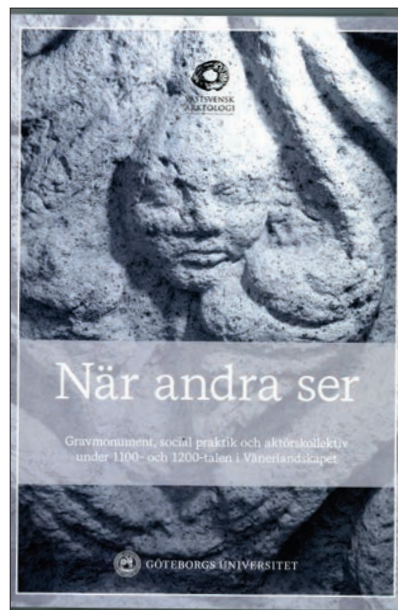
Vem minns inte skoltidens bokmärken? Främst var det väl flickorna som omhuldade samlandet av sådana: Änglar, blommor av allehanda slag, alltid i starka färger, var vanligt förekommande. Själv fick jag av min mamma, en karta bokmärken föreställande bilar av olika slag. Det låg bättre till för en pojk. Andra använde kolapapper, gamla biobiljetter och liknande för att markera var läsningen skulle sättas in eller avslutas. Sånt kan man för övrigt hitta än i dag i äldre ungdomsböcker.

För att återgå till tidningsklippen och det övriga. Om jag vid något tillfälle skulle låna ut en bok tryfferad med sådant är jag nog med att plocka ur materialet, för att i nittio fall av hundra är det inte med när man efter en längre eller kortare tid får tillbaka boken. Jasså det där, säger ”låntagaren”, det vet jag inte var det är nu! Ingen stor sak i det. Det är väl boken du väntat på?

Ack ja, även boksamlandet kan ha sina problem, men dock inte värre än att man kan leva med dem.

Kenneth Alfredsson

Doktor i arkeologi!

Det tog henne 15 år av forskning för att i juni avlägga filosofie doktorsexamen i Arkeologi vid Göteborgs universitet. Det är Anna Nyqvist Thorsson från Järpås som blivit färdig med sin avhandling, vilken försvarades vid disputationen.

Jag får först erkänna att jag ingalunda hunnit läsa igenom hela avhandlingen, långt därifrån. Den är nämligen mycket omfattande, väger 1,2 kilo, 565 sidor i omfattning och dessutom väldigt tättskriven.

Illustrerad med åtskilliga färgbilder av våra förfäders gravar runt om i främst Västergötland. Boken är förvånansvärt billig och kommer troligen att bli något av en uppslagsbok för de som vill veta mer om äldre gravplatser.

Det handlar om äldre gravar, om gravbruket på 1100- och 1200-talen. Givetvis skildras därför arkeologiska utgrävningar, vari Anna själv deltagit i ett flertal. Men även tidigare utgrävningars resultat redovisas, så Anna har gjort mängder av studier i gamla grävningsrapporter. Mängder av undersökta borgar, befästningar, gårdar och givetvis kyrkor är redovisade. Väldigt mycket okänd information har nu kommit fram för de som är intresserade av vår medeltida historia.

Anna skriver att hon har fyra egna barn, men att denna avhandling på ett sätt blev hennes femte.

Ett långt forskningsarbete har gett ett omfattande resultat. Vi gratulerar till detta och hoppas att doktorshatt etc. kan utdelas i höst. Många föreningar lär höra av sig om föreläsningar i ämnet, och jag gissar att Anna gärna delar med sig av sina nu mera dokumenterade kunskaper.

Boken kan köpas på Västergötlands museum tel 0511-26 000.

Sven-Olof Ask

Ny antologi före jul

Erik Dahlberg genom Johan Lithén. Göteborg från nordost, ca 1700. Pennteckning, laverad i tusch. Kungliga Biblioteket, Stockholm.

Föga anade den unge Johann, att den 100-åriga staden han nyligen nått fram till, en dag skulle fylla 400 år. Att förlaget Föreningen för Västgötalitteratur under det födelsedagsåret skulle publicera en antologi av Björn Fredlund och Christina Dalhede, kunde Johann inte heller förutse. Men vissa motiv bland åttiotalet bilder som ryms i antologin, hade han säkerligen fått tillgång till i sin vardag i stadsmiljön i Göteborg: Offentliga byggnader, broskulpturer, inredningar och möbleringar, även i privathus, liksom utsmyckningar i kyrkorna, både den tyska och den svenska.

Att Johann under sin livstid träffat vissa familjemedlemmar i sin egen och andras släkter som rekonstruerats i några familjeöversikter och faktarutor, vet vi med säkerhet genom Christina Dalhedes grundforskning bland arkivalier i olika arkiv. Inte minst visar översikt 13-15 lärogossar och gesäller som fått sin utbildning i familjens verkstad eller ateljé på Vallgatan i Göteborg och vilka gesäller som under viss tid skapat sina mästestycken där. I vissa faktarutor och tabeller står Johann själv och familjens konstnärliga verksamhet i centrum, liksom i biografen i kapitel 7 och den andra av de båda bilagor som ingår. Att Bilaga B sträcker sig över en betydligt längre tidshorisont än huvudtexten och att det mellan 1655 och 1797 skulle gå att rekonstruera en tidslinje över Johann själv, familjens socio-ekonomiska bakgrund och verksamhet inom samma yrkesområde under fyra generationer, det kunde Johann knappast ana.

I tidslinjen behöver läsaren börja längst bak i bilagan och på japanskt vis, läsa nerifrån och uppåt, från år 1655 – då Johanns pappa Johann I föddes i ett nordvästyskt område – fortsätta i tidslinjen upp till år 1797 – när Johann II:s dotterdotter Christina Elisabeth Carowsky-Jörllin går ur tiden, hon som varit verksam i fjärde generationen inom samma yrkesområde – målarkonsten. Dalhedes djupgående källstudier ligger till grund för tidslinjen och biografen. I Bilaga A ingår särskilda fynd från bevarade bouppteckningar i stadens arkiv 1663–1705 – långt innan Johann II ens kommit till Göteborg.

Allt detta och mer därtill i åtta kapitel med olika typer av illustrationer för att försöka få fram svar på Björn Fredlunds projektfrågor: Fanns det en privat konstmarknad 1650–1750? Var privatpersoner under äldre tid intresserade av kultur? Fanns

det stadsbor då som samlade på konst, litteratur och musikinstrument i sina hem? Fanns det privata konstsamlingar (konst-innehav) i Göteborg 1650–1750 och vilka motiv innehöll de i så fall?

Författarnas fortsatta frågor och svar rör även hur stadsmiljön och den intellektuella miljön såg ut i stapelstaden Göteborg med dess direkthandel på utlandet. Konst kräver sin miljö, sina rum. Föga anade målargesällen Johann II, med efternamn Ross, året 1721, att utsidan på den nya antologin 300 år senare skulle prydas med en bild på hans eget självporträtt, målat c. 1727.

Den nya antologins utsida och titel. Johann II Ross' självporträtt.

FOTO: Christina Dalhede

År 1724 hade Johann II Ross skrivit under minst två kontrakt på kyrkmålningar, varav han själv och hans tre gesäller i det ena kontraktet skulle måla en serie porträtt på läktarbarriärerna i en kyrka utanför Göteborg. BILD 3 visar här ett av de avtalade trettio porträtten.

Salvator Mundi, Världens Frälsare.

FOTO: Marie Carlsson.

Antologin har åtta kapitel, förutom inledning, sammanfattning och slutsatser, en engelsk Summary samt index över geografiska namn och geografiska beteckningar som svensk, dansk, holländsk, fransk, tysk med flera, samt fartygsnamn. Index omfattar även namn på personer, institutioner och firmor, yrken/titlar, samt ett sakregister i urval.

Johann II Ross var inte den förste europé som gjort Göteborg den äran sedan staden grundades. Det visar några exempel på miljöbeskrivningar citerade i kapitel 1 av projektledaren, framlidne Björn Fredlund, initiativtagaren till det tvärvetenskapliga projektet, tidigare chef för Göteborgs Konstmuseum. Någon liknande beskrivning av Johann II Ross' hand, som de där citerade besökarnas, har hittills inte kunnat spåras. Både hans eget, andra stadsbors och yrkesbröders konstnärliga verksamhet och livsgärning sätts i antologin in i ett tvärvetenskapligt sammanhang: En kombination av ett konstvetenskapligt, socio-ekonomiskt, personhistoriskt och stadshistoriskt perspektiv har visat sig kunna bidra med ny kunskap:

Att det inte bara när gesällen Johann II Ross kom till Göteborg, utan långt tidigare och senare har funnits en privat konstmarknad i funktion i Göteborg 1650–1750 med införsel av konstföremål 1650–1695, 1718–1721 och senare.

Att det i handels- och stapelstaden Göteborg 1663–1705, faktiskt också funnits minst 46 privata konstsamlingar/konstinnehav hos Göteborgsbors och Göteborgskonstnärer, i 106 bevarade bouppteckningar.

Tiden 1706–1750 har punktstudier genomförts i bouppteckningar inom tre yrkesgrupper, guldsmeder, handelsmän och konstnärer. Också där möter privata konstsamlingar/konstinnehav med tavlor och kopparstick i varierande storleksordning. Den i särklass största konstsamlingen med noterade motiv på tavlor och kopparstick, hittades hos konstnärs- och åldermansfamiljen Johann II Ross efter första hustruns bortgång 1749. Därtill fanns en rik boksamling om 71 verk inom olika genrer och på olika språk, samt ovanligt omfattande förteckningar över innehållet i familjens hem – med alla dess möbler – och konstverkstad eller ateljé – med dess redskap, material och färgämnen (pigment).

Innehållet återges i antologin, liksom vilka målartekniker som användes på den tiden och vilken införsel av pigment och andra varor av vikt för verkstädernas behov, som ägt rum vid slutet av det stora nordiska kriget.

En konstverkstad från 1596. Color Olivi in Nova Reperta, 1580–1605. Tecknad av Jan van der Straet, kallad Stradanus och publicerad av Philips Galle. Collection cooperhewitt.org.

Christina Dalhede

Tådenes unika bänkmålningar presenteras i ny bok

Lördagen den 25/9 kl. 16.00 presenteras i Tådene kyrka en ny bok som den engelske professorn Simon McKeown skrivit och Skara stiftshistoriska sällskap utger. Boken visar i ord och bild på de unika bänkmålningarna från gamla kyrkan och som nu förvaras i den nya. Målningarna bekostades av grevinnan Christina Bonde (1655–1739) på Storeberg. Målningarnas deviser är författade av västgötaskalden Johan Runius (1679–1713) och målade av Per Ericsson (Edvard Orm, 1670–1735).

Luffaren och Jonsered

Jonsereds station i äldre tider

"Det regnade. Det var höst. Landsvägarna sörjade sig". Vägarna var inte bättre än två hjulspår fulla med vatten. "I närheten av en by som hette Lerum,.....gick en ung luffare i ösregnet och mörkret". Hans mål var Göteborg där han skulle ta hyra på en båt för hans håg låg åt äventyret och havet. Men det var ännu lång väg dit och nu gällde det att hitta tak över huvudet, åtminstone för ett par timmar. Det enklaste var att söka sig till närmaste järnvägsstation för att där invänta sista tåget. "Snart satt han där inne och såg sina kläder ångryka i kaminvärmen."

Så börjar kapitlet "Vägen ut" i den självbiografiska romanen "Vägen ut" från 1936 av författaren Harry Martinson. Här på Jonsereds järnvägsstation en regnig höstkväll tar livet en annan vändning för Martinsons alter ego Martin Tomasson. Han möter den fina damen. Hon stiger in i den för övrigt tomma järnvägsstationen och möter här en luggsliten pojke på 15 år. Hon är inte "rädd" för honom och vandrar lugnt fram och tillbaka för att än se på en karta än läsa ett anslag som satt på väggen helt nära honom. Martin kan till slut inte hålla sig, han "tigger". Damen börjar ställa frågor till honom, som han besvarar så sanningsenligt han kan. *"Hur skulle ni tycka om att arbeta på fabrik?" "Jag hade tänkt mig till sjöss", svarade han. "Det låter ju lockande, men om vi säger att du arbetar på fabrik över vintern och så när våren kommer går till sjöss."*

Innan hennes tåg skall gå hinner hon skriva ett rekommendationsbrev åt honom. Han sliter upp brevet och läser: *"Unge man! Uppsök X adress X-X vid X fabriker. Bed honom telefonera mig. Möjligen kan han anträffas i Nattverkskontoret vid bron redan i natt. När slutna att användas till mat så länge. Min egen adress är X-X i G-X. Låt mig höra hur det går. Med önskningar om välgång. N.N."*

Troligen begav han sig genast till brukssamhället nära stationen. Nästa morgon påträffades han liggande i en trappa i en arbetar-kasern, där en arbetarfamilj tog in honom och gav honom mat.

Den fina damen var ingen mindre än Margaret Kjellberg, dotter till konsult och bankdirektören C A Kjellberg och på modernet släkt med familjen Gibson på Jonsered. Hon fattade tycke för denne pojke och ville hjälpa honom till arbete och husrum över vintern. Harry Martinsons minnesbild långt senare av den fina damen från väntsalen var en sportigt klädd överklassdam, vacker

och stolt med ett något avmätt sätt, men hon var ändå behaglig och behandlade honom väl. Det var början på en vänskap som kom att vara fram till Margaret Kjellbergs död 1951.

Men, vad var det då för ställe som Martin Tomasson kom till?

Jonsereds fabriker

År 1832 inköptes Jonsereds säteri av två invandrade skottar William Gibson (1783-1857) och Alexander Keiller (1804-1874). De lämnade Göteborg och sökte nu en plats där de kunde utveckla sina affärsplaner. Platsen Jonsered var bra på många sätt; det var relativt nära till Göteborg, cirka 15 km, sjön Aspen som vid sitt utlopp bildade ett vattenfall med åtta meters fallhöjd, samt inte minst Sävån, som gav möjlighet att frakta gods med pråmar. Sävån var farbar mellan Kåberg och in till Göteborg. 1856 stod den första sträckningen av Västra stambanan klar mellan Göteborg och Jonsered.

År 1839 lämnade Alexander Keiller Jonsereds bruk och återvände till Göteborg. Därefter utvecklades och drevs bruket vidare av flera generationer Gibson.

Redan 1833 startade textiltillverkningen av hamp-, lin- och bomullsvävnader. Först anlades segel- och tältduksfabriken och därefter lin- och hampspinneriet, blekeriet och väveriet, bomullspinneriet, bomullsväveriet och jutefabriken. En önskan att vara självförsörjande bidrog till att ett gjuteri, en mekanisk verkstad, ett snickeri, träbearbetning, bageri, bryggeri, tegelbruk startades. All verksamhet drevs med vattenkraft och en ny kanal byggdes för ändamålet. Bruksamhället växte och blev alltmer självförsörjande. Nästan allt som behövdes tillverkades på plats och mer mark köptes upp undan för undan av familjen Gibson.

Arbetskraft

All denna verksamhet krävde mycket arbetskraft. Detta var i industrialismens barndom och det gällde att "omskola" lantarbetarna till att bli industriarbetare. Familjen Gibson hade ett alldeles speciellt sätt att lösa arbetskraftsfrågan. Man skapade ett helt samhälle med bostäder, sjukstuga, bageri, tvätteri, badstuga, handelsbod, kyrka, små/folkskola, barnkrubba, ålderdomshem missionskyrka, föreningsverksamhet, fritids-

aktiviteter, lånebibliotek, föreläsningar och anställde polis, präst och barnmorska. Allt fanns på plats, nära arbetarna, de behövde i princip inte lämna bruksområdet. Det var ett samhälle som familjen Gibson styrde in i minsta detalj, inte minst människorna. Alla dessa förmåner som denne faderlige patriarkaliske arbetsgivare erbjöd sina arbetare var inte "gratis". Dessa förväntades i gengäld visa lojalitet, arbetsvillighet och vara nöjd med en lön som var lägre än vid andra fabriker. Denna bruksanda kallades "Jonseredsandan". För många arbetare kunde detta upplevas som en trygghet, man hade arbete, bostad och allt annat som behövdes för livets nödtorft, i princip från vaggan till graven. För andra arbetare var detta beroendeframkallande av familjens Gibsons förmåner kvävande. Arbetarnas barn "ärvde" sina föräldrars arbete och vissa familjer bodde kvar och arbetade i generationer på Jonsered.

De första arbetarbostäderna byggdes på fabriksområdet, senare även utanför. Familjen Gibson bestämde allt, vem som skulle bo var och hur många som skulle bo i de trånga bostäderna på ett rum och kök, berättar Hjördis Frohman.

De ogifta unga kvinnorna bodde i längor med så kallade spisrum, ofta tre till fyra i ett rum. Män utan familj inhyestes hos andra familjer och Gibsons bestämde om någon måste flytta eller ta emot fler boende. Och så fort barnen hade gått ut folkskolan hämtades de till fabriker.

Jonsereds herrgård

Sociala skillnader

Det rådde stora sociala skillnader mellan herrskapet Gibson på herrgården och arbetarna på bruket. Det kanske inte var så konstigt, men det rådde även stora skillnader mellan de olika arbetarna, där vissa yrken var finare än andra och familjer som i generationer hade arbetat på bruket ansågs också vara förmer.

Arbetarna skulle vara nöjda, de var ju väl omhändertagna och skötte de sig fanns inget att klaga på. Fackföreningar gjorde sig inte besvär. När Kata Dalström besökte Jonsered fick hon inte nyttja någon av brukets alla samlingslokaler, men ingen kunde hindra henne från att gå fram och tillbaka på vägen och tala för dem som ville lyssna. Invånarna på bruket skulle avskärmats från omvärlden och samhällsfarliga impulser skulle förhindras komma in och sätta "griller" i huvudet på arbetarna.

Kyrkan

Utan skola och kyrka kunde inte Jonsered bli ett gott samhälle. Redan 1839 inrättades därför en skola för brukets barn och en lärarinna anställdes. I sitt testamente 1857 skänkte William

Gibson 20 tusende (20 000) Riksdaler Riksmünt för uppförande av kyrka och skolhus för Jonsereds egendom. I maj 1860 invigdes kyrkan. Den hade ritats av den berömda Göteborgsarkitekten Adolf Edelswärd och hade 500 sittplatser samt 100–200 ståplatser. Dessutom hade kyrkbänkarna inga dörrar med lås utan var "öppna", en demokratisk tanke. Invigningspredikade gjorde den nye domprosten Peter Wieselgren, assisterad av sex andra präster. Därefter inbjöds de tillresta gästerna på middag på herrgården.

Gibsons hade patronatsrätt och kunde därför anställa egen präst, som förutom sina kyrkliga plikter även skulle undervisa godsets och fabriksens barn. Den förste prästen, Kristian Torin, anställdes 1864 efter sin prästvigning och erhöll 1 500 riksdaler om året samt fri bostad och vedbrand. Han ansågs för läsarvänlig och kritiserades för sin pietism. Han arbetade under många år i Jonsered och efterträddes så småningom av Ernst Klefbeck. Denne ansåg att idrott var bra för de unga och skulle hålla dem borta från det rådande spritmissbruket. Den nystartade idrottsföreningen hade sina träningar och sina träffar under de kvällar som ölutköraren kom.

Inte nog med en kyrka, även ett missionshus byggdes inom brukets ägor. Missionsföreningen hade växt sig stark och anhöll om att få bygga ett missionshus som stod färdigt 1912. I mitten av 1860-talet stod den nya små- respektive folkskolan klar.

Martin Tomasson

I fabriksens tidiga historia fick den som anställdes skriva under ett femårigt kontrakt. De första fyra åren utgick en lägre lön som sedan höjdes det femte året. Fritt husrum och bränsle ingick.

Men något sådant slavkontrakt fanns inte längre då Martin Tomasson anställdes på Jonsereds bruk i oktober 1919 och fick arbete som fällbärare i kardsalen. Han bar bomullen från en maskin som kallades "uppredaren" och in i kardsalen. Martin hade snart lärt sig alla arbetsmomenten och körde fjorton kardmaskiner samtidigt, bar bomull, skarvade och lagade "linjen". Hans lön var 24 kronor i veckan. Hur lång arbetsdagen var framkommer inte. I bruksköket fick han äta billigt för 10 kr, det hade den fina damen sett till. I bruksboden blev han betrod på kläder, en kostym, skor, galoscher, mössa samt diverse ylle. Avbetalning skedde sedan varje fredag. Hyran hos Säves kostade ett par kronor så resten av pengarna gick åt till biobiljetter, blyertspennor och papper, som han använde att teckna brigar och barkar på. Lönen räckte också till tuggummi, cigaretter och Allers. Kort sagt, något så bra hade han aldrig upplevat.

I lånebiblioteket, som hade skapats 1905 av Ellen Key, god vän till familjen Gibson, skaffade sig Martin i december 1919 ett lånekort. Biblioteket var välförsett med 2 000 volymer. Här fick han utlopp för sin läslust.

Men snart började Martin känna sig instängd i den dammiga kardsalen. Hans längtan till havet blev mer och mer pockande. Han hade trots allt bara lovat den fina damen att stanna över vintern. I april 1920 lämnar han Jonsered och beger sig till Göteborg. Vid Sjömanstorget fick han ut en fackförbundsbok. Han var stolt trots att den kostade tio och femtio och gjorde ett stort hål i hans kassa. Efter två månader fick han äntligen hyra på motorfartyget Willy, som visade sig vara allt annat än han drömt om, men var en början på hans nya liv som jungman. Men det är en annan historia.

Annicka Berggren

Källor: Martinson, H: Vägen ut (1936)

Erfurth, S: Harry Martinson och vägen ut (1981)

Jonsered, stenåldersboplat, bruksort, kunskapssamhälle

Ivar blev mästare på nyckelharpa

Ivar Hallberg föddes 1881 i Tråvad. Hans föräldrar var Anna Matilda och Gustaf Hallberg. Han hade sex syskon Ludvig, Naemi, Ernst, Hildur (min farmor), Johan och Signe.

När Ivar är 18 år gammal dör hans pappa Gustaf tragiskt och mamma Matilda får ensam ta hand om barnen och vi får förmoda att fyra av dom fortfarande bodde hemma.

Ivar var tidigt intresserad av musik och fick som 5-åring sin första fiol av sin pappa. Pappa Gustaf gav sonen lektioner, eftersom han själv var en duktig fiolspelare. Men det blev på söndagarna lektionerna fick göras för Gustaf var en upptagen man. Han drev egen smedja och var dessutom banvakt.

Musikintresset fick Ivar Hallberg även i arv från sin morfar, Johannes Friberg, som var en känd bygdespelman och det var klarinett som han trakterade. Som spelman var morfadern ofta engagerad på bröllop, som ofta varade längre än dagarna tre, nämligen en hel vecka. Detta kunde ibland bli för mycket av klarinettblåsande, tyckte åtminstone mormodern. Ibland tyckte hon att han inte heller skulle ta med sig klarinetten när han besökte Ivar. Men morfadern skruvade isär klarinetten gömde den i innerfickan och på det viset fick han i alla fall en musikstund tillsammans med sin käre dotterson.

Ivar var 23 år när han kom till Tranemo där han bodde en period. På den tiden spelade Ivar fiol och dragspel och här fick han snart visa sina talanger. På hotellet var det ofta dans och där fick Ivar Hallberg spela dragspel tillsammans med den kände spelmannen Hugo Johansson som också spelade fiol. Många andra kända spelmän från trakten spelade här tillsammans med Ivar.

Vid ett besök i Stockholm 1906 fick Ivar höra en nyckelharpa för första gången. Det var på Skansen och hans nyfikenhet på instrumentet väcktes därmed.

1931 skedde en tragisk händelse som gjorde att han blev blind. Det var en svår provning när hans värld blev lagd i mörker. Många trodde då att den pigge och glade spelmannen skulle lägga "felan" åt sidan men misstog sig. Hans intresse för musik blev större än någonsin.

Handelstidningens Veckoblad skriver i juli 1938 om en stor spelmansstämma i Steneby som tidningen anordnade. Över 4.000 personer kom i ett strålende sommarväder för att lyssna på över 14 spelmän som spelade tillsammans, däribland Ivar. Det var nu som Ivar erhöll Handelstidningens medalj i den västsvenska spelmanstävlingen.

Men det var först när han lyssnade på ett radioprogram 1945 med musik och föredrag om nyckelharpa som han beslöt sig för att skaffa sig en "harpa". Men det visade sig vara lättare sagt än gjort. Men efter många försök fick han gjort en beställning på en nyckelharpa hos Thore Zetterström. Den var han emellertid inte riktigt nöjd med så redan 1947 beställde han en ny nyckelharpa av August Bohlin.

Varje dag tränade Ivar på sitt nya instrument, minst en timme men ofta längre och efter en tid kunde han hantera nyckelharpan lika bra som fiolen.

Vid en spelmansstämma 1949 i Borås fick Ivar sin fina titel riksspelman och fick motta det förnämliga och sällsynta Zornmärket i silver. Detta var den högsta utmärkelsen en spelman kunde få. Nu spelade han helst nyckelharpa, ett gammalt instrument som förekom redan på 1500-talet i Sverige. Men Ivar var den ende i Västsverige som spelade nyckelharpa. Nyckelharpan var sällsynt söder om Uppsala.

Ivars nyckelharpa hade en finess som han själv hittat på och som gav hans instrument en vacker och djup ton. Den finessen bestod i ljudsträngar, som ligger under huvudsträngarna. De berörs inte av stråken utan tjänstgör snarast som ett slags eko eller resonansbotten.

I augusti 1956 spelade Ivar tillsammans med spelmännen Torsten Gustavsson och Algot Fredriksson från Alingsås på en spelmansstämma i Herrljunga som uppmärksammades av lokaltidningen och signaturen Pettersson skriver följande dikt.

*Vi spelar inte Be Bop och inte Blues och Cool
och saxofoner vill vi inte traktera.
Vi spelar svenska låtar på harpa och fiol
och tolkar sommarvindens sus m.m.*

*Vi gillar inte Ragtime och Jam och Dixieland
och Boggie Woogie vi åt sidan ställer.
Tromboner och trumpeter vi inte tar i hand
och gillar inte några slagverk heller.*

*Duke Ellington och Gerswin vi aldrig sneglar åt,
nej, annat tonar ut från våra strängar!
Vi stämmer instrumenten och spelar upp en låt,
som doftar vadmål och blomsterängar.*

Ivar Hallberg hade en vacker villa mitt i Tråvad där han bodde tillsammans med sin hushållerska Elsa. Västgötabanan passerar längs villastaketet och framför grinden gick vägen. Utanför tomten fanns en liten butik där han sålde fisk och egentillverkade borstar. I trakten av Tråvad fanns en 17-årig flicka som gärna spelade gamla låtar på fiol. Hon hälsade på Ivar ibland och så spelade dom tillsammans. När Ivar är sjuttio år arbetar han fortfarande varje dag men när Ivar blir äldre och inte längre kan bo kvar

i den vackra villan i Tråvad flyttar han till ålderdomshemmet Gudmundsgården i Långjum. Där firar han sin 80-årsdag och blir omnämnd i både GP och lokaltidningen med bild och text. Säkert får han också spela för personal och boende på hemmet.

Ivar Hallberg var en glad, pratsam person som gärna skämtade och han kunde berätta många episoder från danser och uppträdanden han gjort under åren. Många historier var från Bjertorp slott där han spelat upp på många bröllop. Han komponerade själv många folklåtar under sin levnad varav den mest kände är Laske härads brudmarsch. Den spelades av spelmän i hela Sverige långt innan den kommit ut på noter.

Jag har själv träffat Ivar Hallberg flera gånger, både i hans villa i Tråvad och på Gudmundsgården i Långjum. Ivar var min pappa Henrys morbror.

1975 dog Ivar Hallberg 87 år gammal.

Bo Wallentin

1800-talsdagar på Vänersborgs museum med Föreningen för Västgötalitteratur

Lördag och söndag 28-29 augusti anordnade Vänersborgs museum en stor familjehelg då såväl museet som den kringliggande museiparken fylldes med aktiviteter i den oscariska tidens anda. Under dagarna var det föredrag, stadsvandring, mässingsmusik, uppvisning av cirkuskonster, Birger Sjöberg-konsert, visningar av utställningar, teater, försäljning av mat från gårdsbutiker och mycket mer. Under hela lördagen 28 augusti fanns även Föreningen för Västgötalitteratur på plats med ett marknadsstånd fyllt av böcker till försäljning.

Radioveteran kåserade

En sommarkväll i juli kåserade radioveteranen Claes Astin i ett välbesökt Alphem i Floby.

Han började med att hylla Frans Johan Gegerfeldt som skapade Alphems arboretum. Därefter berättade han minnen från sitt innehållsrika liv där fokus har varit att träffa intressanta människor, och då gärna händiga personer som har skapat med händerna.

Hans möte med Hanna Biljer i Bolum vid Hornborgasjön satte sina spår. Hon odlade ca 200 olika potatissorter! Av henne fick han rådet att inte koka potatisen utan att ånga den. Ett råd som han följt sedan dess och visade upp en ånginsats av rostfritt stål som han använder.

Han berättade om Göte Ivarsson i Karlsborg som vid en intervju nära 80-årsdagen hade sprungit nästan 400 maratonlopp och hade en enorm samling idrottspriser.

Erik Andersson i Falköping och alla dofter i hans verkstad beskrevs.

Astrid Fagerberg i Korsberga stämde han träff med i en ladugård för att kunna spela in ljudet när hon handmjölkade en ko och strålen träffade zinkhinken.

Astin har i sitt hem en västgötahylla där han har föremål från personer han har träffat och några av föremålen visade han upp. Hans berättarafton i Floby var hans första offentliga efter Coronautbrottet.

Om man vill ta del av hans berättelser kan man läsa hans bok "Hämtat ur mitt minne. Bilder och berättelser".

Niklas Krantz

Ett romanläsningens offer. En hemmansegare i Kronobergs län har i dagarna måst efföras till hospital såsom vanskinnig, som det antages ett offer för öfverdrifven romanläsning. Han har varit i den ställning att han kunnat öfverlemna arbetet vid gården åt tjänare och har själf dag och natt sysselsatt sig med läsning af romaner.

Hans Fraenkels luftfärd

Hans Fraenkel var bror till Knut Fraenkel som tillsammans med ingenjör S.A. Andrée och Nils Strindberg gjorde en polarexpedition med luftballong som skulle nå Nordpolen 1897. Färden misslyckades dock och efter ett par dygn i luften var sällskapet tvungna att nödlanda och därefter ta sig fram till fots över isen. Efter några månaders vandring på isen slog de läger på Vitön. Inte förrän 1930 hittades kvarlevorna av deltagarna och utrustningen från expeditionen.

Hans Fraenkel deltog i eftersökningar av vad som hänt Andrée-expeditionen 1898, men detta letande gav tyvärr inget resultat. Hans Fraenkel fortsatte dock med ballonguppstigningar och han döpte sin ballong efter nordpolenresenären Andrée.

Ballongen Andrées första färd företogs den 27 sept 1904 från Göteborg med ingenjör Hans Fraenkel som förare och meteorologen dr J. Westman och redaktör S.P. Sigurds såsom följeslagare. Ballongen försvann kort efter uppstigningen bland lågt gående regnmoln. Jorden var under hela färden dold av moln och dimma och under natten förlorades all orientering. De vetenskapliga observationerna bedrevs emellertid oavbrutet. Landningen företogs efter omkring 500 km färd norr om Örnsköldsvik. Den andra färden som det rapporteras om här blev mer lyckad.

Bo Wallentin

Detta är en artikel ur Svenska Dagbladet 19 dec. 1904

Ingenjör Fraenkels färd med ballongen Andrée mellan Göteborg - Ramnäs

Vid svenska aeronautiska sällskapets sammanträde i lördags å restaurang Anglais meddelade ingenjören Hans Fraenkel sin officiella rapport om ballonguppstigningen den 1 december med ballongen Andrée från Göteborg. Som en utförligare skildring af denna högst intressanta färd ännu ej publicerats, meddela vi här ingenjörens berättelse i dess hufvuddrag.

Ingenjörerna H. Fraenkel och V. Borgström anlände den sista november till Göteborg där de ute å uppstigningsplatsen i Lorensbergsparken genast grep sig an med ballongens iordningställande för uppstigningen nästa dag. Vid 1-tiden på natten var detta undanstökat och man kunde påbörja ballongens fyllande. Detta var avslutat kl. 6.15 på morgonen och uppstigningen skulle om möjligt ske kl. 8, samtidigt med att de meteorologiska anstalterna skulle göra sina observationer.

Vinden bar emellertid rätt ut öfver Skagerack och Nordsjön, sedan man nödgades uppskjuta avresan under förhoppning att andra vindförhållande skulle inträda. Vid 2-tiden på middagen observerade färdledaren att, fastän nere vid marken vinden alltså var sydsydost, strömolnen på en 1000 meters höjd gingo för västsydvästlig vind, alltså åt Stockholmshållet. På några minuter var allting klart till avfärd och kl. 2.16 gingo hrr Fraenkel och Borgström samt den samma dag anlände tredje deltagaren i färden, ingenjören Holmberger, till väders.

Tvärs över Göteborg i N.N.O.-lig riktning gick kursen bort mot Surte vid Göta älv, som passerades kl. 3.15 e.m. Härefter böjde kosan af mera mot öster åt Alingsåshållet till och ballongen steg till sin högsta höjd under denna resa, eller 1.575 meter. Man kunde här under tydligt iaktta, huru de lägre molnen nedanför ballongen fortfarande gingo mot nordväst och strax ovan sig observerade ballongfararna moln som gingo i rätt motsatt riktning mot deras egen. Det gällde alltså att hålla ballongen mellan 1000 och 1500 meters höjd för att komma upp åt landet.

Kl. 4.30 kunde man i en öppning i molnen iakttaga en som det

tycktes liten insjö, vilken sedermera befanns vara den tämligen stora sjön Mjöln. Strax därpå passerades Alingsås och ballongen följde härifrån västra stambanan förbi Lagmansholm och Vårgårda bort mot Herrljunga.

Under den del af färden gjordes ganska roande iakttagelser. Man kunde tydligt se järnvägslinjen en tre, fyra stationer framåt. Plötsligt iaktogs någonting, som liknade en banvakt, vilken lysande sig med sin lykta saktade marscherade linjen fram. Efter en stunds observation af fenomenet befanns det vara: ett järnvägståg som med full fart rusade fram norrut.

En stund efteråt blevo ballongfararna riktigt grundligt uppskrämda. De sågo två tåg, som snabbt ilade mot varandra. De tycktes ej se varandra ... inom ett par sekunder måste en ohygglig katastrof äga rum. Men i sista ögonblicket klarar sig det hela: järnvägstågen möts på en station, som ballongfararna ej hade kunnat se. De var två tåg som möttes vid Torps station kl. 4.40 e.m.

Från Herrljunga gick så kosan öfver Västgötaslätten bort mot Skara. Ballongen hade nu sänkt sig till 1350 meter och Skara passerades kl. 6.37 på 1200 meters höjd. Det var högst intressant att från denna höjd studera staden likt en liten plankarta, där gatorna markeras af gaslyktornas rader. Det såg ut, som var Skara, kungsdagen till ära, illuminerad, särskilt kyrkan strålade af ljus.

Man kunde härifrån taga noggranna pejlingar på ljusen från Lidköping och Skövde. Ballongen sänkte sig ända ned till 1100 meter, men steg vid 7-tiden ånyo upp till 1300. Vid 8-tiden förnams brus från någon flod, antagligen Tidan, och en stund efteråt försvann ballongen in genom en stor svart molnvägg; resenärerna befunno sig inne i en hastigt framrusande snötjocka. En enda gång öppnade sig molnen under dem, så att de kunde iakttaga en större järnvägsstation, från vilken täta lokomotivsignaler ljödo. Det var antagligen Laxå.

Ballongen började tyngas ned mer och mer af en tjock snöhuva som lade sig ofvanpå densamma. Vinden ökade allt mer, och genom de stora, dansande snöflingorna rusade den åstad med en svindlande fart. Vid 11-tiden hade man endast 25 kilograms barlast kvar jämte ungefär samma vikt i lättare gods, som man kunde göra sig af med. Färdledaren började hysa farhågor för att man inom kort skulle gå ut öfver hafvet. Den disponibla utkastningsbarlasten var ej mer än som behöfvdes för en nedstigning under dessa förhållanden. Kl. 11.30 e.m. beslöts alltså nedstigning med det första.

Man lät alltså ballongen dala ned från 400 ända till endast 200 meters höjd och nu kunde man tydligt observera dess våldsamma fart, där den ilade fram öfver en grå snöslätt.

Man hade för denna färd hittat på ett nytt sätt att betena ankaret. En stor knut hade gjorts på ändan af släplinan och det var meningen att låta ankaret glida ned längs linan till denna knut. Men ankaret satte sig fast på halfva vägen och den stora knuten fastnade allt som oftast, så att ballongfararna fingo kännning af ganska duktiga knyckar. De lofvade sig ömsesidigt att aldrig mer slå knut på släplinan.

Plötsligt rusade ballongen fram öfver någon liten by, så att takpannor och skorstenar sopades med och krossade glastrutor klirrade. De goda byamännen trodde antagligen att det var "den vilda jakten" som gick fram öfver dem. Ballongen lyfte sig emellertid ännu en sista gång upp öfver en skogsås men så sjönk den ånyo och då inträffade det märkliga att spålinan skar sig fast i en trädgren. Ballongen ryckte och ryckte men förgäfvets. Den satt ohjälpligen fast.

Nu fingo resenärerna kännning af vindens styrka. Det hven och pep i tackel och tåg och snögloppet gjorde dem nästan blind.

En lång skarp dragning i spränglinan och i nästa minut sjönk ballongen ned på snödrivorna. Klockan var 12.15.

I en hast packades instrument och bagage ihop och så gaf man sig ut på spaning efter någon människoboning. Endast 50 meter från bestigningsplatsen påträffades ett – järnvägsspår. Skulle man gå till höger eller vänster? Man valde instinktivt: till vänster. Detta var också det riktiga. Inom kort påträffades en liten anhaltstation. Men inga människor. Man lyckades få reda på en namnskylt och skrapade af snön. Där stod: Ramnäs kyrkby. Ingen af de tre kamraterna kunde emellertid komma ihåg hvar var denna plats var belägen.

Upptäcktsfärden fortsatte. Det var tungt att vada genom den djupa snön. En stuga påträffades. Där bodde något äldre ensamt fruntimmer. Hon upplyste dem om, hvar de befunno sig, och hur de skulle gå för att hitta till gästgivaregården, men hotade skjuta på dem om dom inte genast aflägsnade sig. Att de voro ballongförare, ville hon inte tro.

På nästa gård de träffade på, blef bemötandet ännu ogästvänligare. Där tändes endast ett ljus. Ingen människa svarade på deras rop och knackningar. Efter en kort stund släcktes ljuset. Det var allt hvad de fingo veta på det stället.

Efter tre timmars mödosam vandring kom ballongfararna fram till gästgivaregården. Här fingo de undergå korsförhör, innan man ville släppa in dem. Man ville inte heller här tro, att de kommit från Göteborg ända hit upp i allra mörkaste Västermanland.

Nästa dags morgon inskaffades folk. Man färdades till nedstigningsplatsen per dressin. Ballongen inpackades och återresan till huvudstaden anträdde samma dag.

Gammal sångbok kan beskådas på Mösseberg

Kurorten Mösseberg i Falköping har mycket intressant och vackert att erbjuda.

En trappa ner, och ganska diskret, finns en inglasad äldre sångbok, ett s k antifonarium. Boken är antagligen från 1400-talet och har använts i en klosterkyrka i Sevilla i Spanien. Boken är i dåligt skick med skadat band och sidorna 1 – 69 saknas.

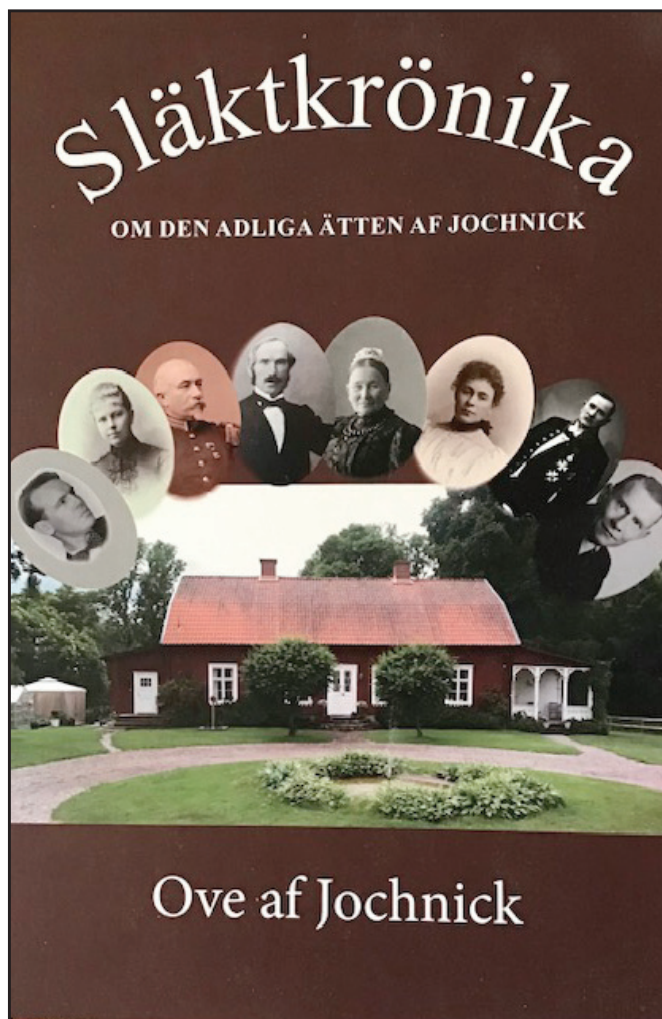
Nuvarande paginering är sidorna 70 – 137 där numreringen är med romerska siffror i rött.

Boken är mäktig i sin helhet, och stor i storlek, s k elefantfolio, och bandet har läderbeklädda träpärmar med upphöjda bind av hamprep. På pärmarnas fram- och baksidor finns beslag av brons.

Förutom noter består texten av initialer i rött, svart och blått. Övrig text är svarta minuskler. Allt på pergament.

Niklas Krantz

Släktbok om af Jochnick

Under våren 2020 utkom en gedigen släktbok om adelsätten af Jochnick.

Det hela började i Danzig i Polen på 1600-talets slut. David hette han, och han hamnade i Eskilstuna. Sedan kom släkten att etablera sig i Gärdhem utanför Trollhättan innan man så småningom hamnar på Skålltorp i Skärv. Bokens omslag har en bild på den gamla huvudbyggnaden på Skålltorp, som ligger ett par stenkast från Axevalla travbana. Ytterligare några gårdar i Skaraborg landar släkten på; Kyrkebo i Ledsjö, Stora Kulhult samt Blombacka (Vinköl). Därefter blev det i huvudstadens utkanter där släktens huvudman nu bor.

En av släkten, Jonas af Jochnicks är begravd på Skärvs kyrkogård, vars grav pryds av ett järnkors. Detta gravkors invigdes år 1836. Granne med denna grav ligger en av dåtidens största författarinnor begravd, Sophie von Knorring. Även hon bodde på Skålltorp.

Släkten har varit framgångsrik. En av släktmedlemmarna grundade försäkringsbolaget Trygg och i slutet av 1900-talet grundade bröderna Jonas och Robert af J. företaget Oriflame. Detta bolag finns i alla världsdelen och är en framgångssaga.

Bokens författare Ove af J. bor i Värmland och har ägnat många timmar åt att nedteckna släktens historia. Resultatet har blivit en bok i stort format på 138 sidor. Släkten finns inte kvar i Västergötland, men visst är det roligt att säteriet Skålltorp fick pryda omslaget!

Sven-Olof Ask

Boken kan beställas: jonas.ove@gmail.com

Sophie skrev första bonderomanen

Sophie von Knorring f. Zelow, föddes 1797 på Gräfsnäs slott. Hon gifte sig som 23-åring med militären Sebastian von Knorring. Makarna kom att bo på flera ställen bl a Årtekärr utanför Tibro men landade slutligen på Skålltorp i Skärv. Ett par stenkast från Axevalle travbana.

Hon gjorde något som var ovanligt för kvinnor vid denna tid: hon skrev romaner!

År 1836 utkom boken *Cousinerna* tätt följd av *Vännerna*, *Qvinnorna* m fl. Alla skrevs anonymt eftersom det vid denna tid inte passade sig att kvinnor gav sig på att bli författare.

Därför valde Sophie att i samtliga böcker vara anonym, men ändå med angivande att författaren var utgivare av boken *Cousinerna*! Hon var allra först med att skriva en roman om bönder, en bok som fick titeln *Torparen* och hans omgivning.

Hon blev mycket framgångsrik som romanförfattare. Räknades vid sidan av bl a Fredrika Bremer som en av de absolut populäraste författarna i Sverige före mitten av 1800-talet. Givetvis läckte det så småningom ut vem den anonyme författaren var, ett faktum som Sophie så småningom accepterade.

Några av hennes böcker har utkommit i nya versioner, men man får nog beteckna henne som ganska bortglömd idag. Hennes gravvård, ett järnkors på en stor sten, är nyligen renoverad och kan ses på Skärvs kyrkogård. Hon avled 1848.

Sven-Olof Ask

Bokauktion 9 oktober

Vi återupptar bokauktionerna och startar med höstens första auktion **lördagen den 9 oktober**. Detta förutsatt att inga nya restriktioner införs.

Bland mängder av trevliga bokutrop väljer vi att flagga för en originalverk av författaren och illustratören Folke Dahlberg. Han gjorde den 1954-55 och kallade den *Hamn*. Historien bakom teckningen är att Folke hade svårt att betala en tandläkarräkning, och istället betalade med denna vackra tavla!

I övrigt förekommer flera sällsynta aktiebrev från Lidköping. Här en bild på Kinnekulle-Lidköpings Jernvägs AB från 1897.

Katalogerna utsänds inom kort till alla som prenumererat på dessa.

Stora Levene församlingshem med start kl. 9.30
Fastprisförsäljning från kl. 8.30

Årets sista auktion blir på samma ställe och med samma tider den 13 november